

Osmanlı'da Kadının Eğitim Hakkının Gelişimi

Nurnigar Sipahioğlu¹

Özet

Türkiye'deki kadının eğitim hakkındaki kazanımları anlamak için Osmanlı Devleti'nde Tanzimat sonrası kurumsallaşan eğitim sistemiyle birlikte yaşanan gelişmelere de bakılmalıdır. Eğitim temel bir insan hakkı olarak hem diğer haklarının kullanılmasını sağlamakta hem de diğer haklardaki gelişmeler de gerçek anlamda eğitim hakkının kullanımını etkilemektedir. Dünyadaki insan hakları ve özgürlükleri ile eşitlik anlayışlarındaki gelişim kadın haklarında da gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır. Avrupa'daki Sanayi ve Fransız Devrimleriyle gelişen özgürlük alanları, kadınların evlerinden çıkıp kamusal alanda yeri geldiğinde işçi yeri geldiğinde devrimci olarak yer almalarını sağlamıştır. İnsan hakları için erkeklerle birlikte mücadele eden kadınlar, yasalarda bahsedilen insan haklarının kendilerini değil de erkekleri kapsadığını fark ederek öncelikle oy ve eğitim hakkı olmak üzere hakları için mücadele etmişlerdir. Birinci dalga feminizm diye adlandırılan bu dönemde yasalardaki doğal haklara erkeklerle soyut eşitlik anlayışı içinde sahip olma talebi dile getirilirken elde edilen kazanımlar sonrasında şekli bir eşitliğin yasalarda yer almasının kadınların bu haklardan gerçek anlamda yararlanmasını sağlamadığı fark edilmiş ve ikinci dalga feminizmde somut anlamda, maddi eşitsizliklerin de giderilmesi, devletin, hakları yalnızca tanınması değil eşitsizliklerin giderilmesinde aktif rol üstlenerek fiili eşitliği sağlaması için mücadele edilmiştir. Günümüzde kadınların, temel bir insan hakkı olarak eğitim hakkından gerçek anlamda yararlanması için toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, sadece yasalarda kadının

¹ Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Hayatboyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi Anabilim dalı yüksek lisans öğrencisi.

eğitim hakkının tanınması değil, kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliği içinde maruz kaldıkları, haklardan eşit bir şekilde yararlanmalarını engelleyen yapısal eşitsizliklerin de giderilmesinin gerektiği anlaşılmıştır.

17. ve 19. yüzyıllar arası Avrupa'daki kadının eğitim hakkının gelişimine baktığımızda kadını anne ve iyi bir eş olma özelliği etrafında gören ve bu atfedilen rolleri yetiştiren, yeniden üreten bir eğitim sistemi söz konusudur. Kadınlar örgütlenerek Avrupa ve Amerika'da başta eğitim ve oy hakkı olmak üzere temel insan haklarını talep ettikleri bir kadın hareketi oluşturmuş ve kazanımlar sağlamıştır. Osmanlı Dönemindeki kadının eğitim hakkının gelişimi ise, öncelikle Avrupa karşısındaki askeri alandaki gerilemeyi sonlandırmak üzere Batı'nın askeri ve bürokratik anlamda örnek alınması sonucu bu alanlarda çalışacak asker ve bürokratın yetiştirilmesiyle başlamıştır. Tanzimat dönemi ile birlikte pek çok alanda olduğu gibi eğitim de kurumsallaşmaya başlamış, temel hak ve özgürlüklerde yapılan değişiklikler toplumun ve kadının toplumdaki yerinin de değişmesini sağlamıştır. Avrupa'daki gibi kadının eğitilmesi, iyi bir anne ve eşin yetiştirme düşüncesi etrafında şekillenmiştir. Gerçek anlamda bir kadın hareketinden bahsedemesek de eğitim hakkı ve diğer temel haklarından yararlanmaya başlayan kadınlar dernekler kurmaya, süreli yayınlar çıkarmaya, tarla ve ev dışında kamusal alanlarda çalışmaya başlamışlardır. Osmanlı'da kadınlar, neredeyse tüm seviyelerde eğitim hakkına kavuşmuş, yükseköğretimde karma eğitim hakkını elde etmiştir. Bu yazımızda temel bir insan hakkı olarak eğitim hakkının Osmanlı'daki kadınlar açısından gelişimi incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Eğitim hakkı, eşitlik, kadının insan hakkı, kadın hareketi, toplumsal cinsiyet, Osmanlı'da kadının eğitim hakkı, modernleşme, batılılaşma, Aydınlanma, Sanayi Devrimi, Fransız Devrimi.

Giriş

Eğitim, temel bir insan hakkıdır. Genel olarak, “insan davranışlarının bilinçli ve düzenli olarak geliştirilmesi” (Altunya, 2013:317) süreci olan eğitim, temel bir insan hakkı olarak başka hakların kullanılmasında da önemli bir role sahip olup (Altunya, 2013; Ünal ve Sarpkaya, 2021) “ülkede var olan güçler dengesinin sürdürülmesi, değiştirilmesi ya da yeniden üretilmesi ve yine o toplumda var olan fırsat ve olanaklardan yararlanma düzeylerinin oluşmasında çok etkilidir” (Duman, 2015:17). Eğitim hem temel bir insan hakkıdır hem de diğer temel insan haklarının kullanılmasında kişinin özgürlük alanını belirler. Toplumdaki eşitsizliğin sürdürülmesi de bu eşitsizliğin ortadan kaldırılması da eğitim hakkının kullanılmasıyla orantılıdır.

Eğitim, “bireyi özgürleştirici potansiyeli” (Ünal ve Sarpkaya, 2021:16) ile “bireyin yaşam hakkında eleştirel düşünmesini, ciddi bir şekilde olası eylem yollarını incelemesini ve bu incelemeye dayalı rasyonel seçimler yapmasını sağlar” (Beiter, 2005 :29 aktaran Ünal ve Sarpkaya, 2021:15). İnsan onuru, saygı, özgürlük, eşitlik, adalet kavramları insanın, insanlaşma sürecine katkıda bulunmakta ve bu kavramların farkına varılarak içselleştirilmesinin bir yolu da eğitimle olmaktadır (Çotuksöken, 2012:14). Eğitimin diğer temel insan hakların varlığını koruma ve bireyin kişiliğini geliştirici özellikte olması gereği İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 26. maddesi 1. fıkrasında şöyle yer almıştır:

Eğitim insan kişiliğini tam geliştirmeye ve insan haklarıyla temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmeye yönelik olmalıdır. Eğitim, bütün uluslar, ırklar ve dinsel topluluklar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu özendirmeli ve Birleşmiş Milletlerin barışı koruma yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir.

Aynı maddenin 2. Fıkrasında ise; “Herkes eğitim hakkına sahiptir. Eğitim, en azından ilk ve temel eğitim aşamasında parasızdır. İlköğretim zorunludur. Teknik ve mesleksi eğitim herkese açıktır. Yüksek öğretim, yeteneklerine göre herkese tam bir eşitlikle açık olmalıdır.” denilerek herkesin bu hakka eşit olarak sahip olduğuna ve eğitime erişimde eşitliğin sağlanması için asgari koşullara yer verilmiştir.

Eğitimin hem tek başına bir hak olarak kullanılması hem de toplumsal cinsiyet eşitliğine doğru toplumu dönüştürerek haklardan gerçek anlamda eşit olarak

yararlanan bir toplumu oluşturmaya katkı sağlayabilmesi için, eğitim hakkının kadınlar ve erkekler için eşit bir şekilde sağlanması gerekmektedir. Dünyada kadınların eğitim hakkı kazanımı tarihsel süreç içerisinde gelişmiştir ve toplumsal cinsiyetin fark edilmesiyle toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik normlar ve uygulamaya yönelik standartlar belirlenmiştir. Günümüzde cinsiyet, ayrımcılık yasağı kapsamına alınmıştır ve kadının eğitim hakkının sağlanması için toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayan başta İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi gibi pek çok uluslararası düzenleme ve uygulamalar söz konusudur.

Temel Bir İnsan Hakkı Olarak ‘Eğitim Hakkı’

Tarihsel süreç içinde temel hak ve özgürlüklere sahip olmada, eşitlik anlayışının değişimi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik mücadele sonucu uluslararası belgeler vb. ile oluşturulan norm ve standartlarla birlikte devletlerin iç hukukunda eğitim hakkının toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayacak şekilde yer alması söz konusudur. Türkiye birçok uluslararası sözleşmeye taraftır ve iç hukuk açısından da evrensel standartlara uyması gerekmektedir. Kadının eğitim hakkına erişimi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması yolları tarihsel süreç içerisinde gelişmiştir ve gelişmeye devam etmektedir. Türkiye’deki kadının eğitim hakkının gelişimi de Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Tanzimat dönemiyle birlikte Batılılaşma hareketleriyle başlamış, modern devletlerin kanunları örnek alınarak dünyada kadın hak mücadelesinden etkilenilmiş ve Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte de gerek uluslararası taraf olunan sözleşmelere gerekse kadın hareketinin gelişiminin etkileriyle şekillenmiştir.

Uluslararası norm ve standartlar karşısında, Türkiye Cumhuriyeti devletinde kadının eğitim hakkının toplumsal cinsiyet eşitliği içinde ne ölçüde erişilebilir hale geldiğinin anlaşılması ve Türkiye’deki kadınların gerçek anlamda eğitim hakkına erişebilmesi için katedilecek yolların neler olduğunun farkına varılması için tarihsel süreç içindeki kadının eğitim hakkının gelişimini, bu konudaki Osmanlı İmparatorluğu’nun uluslararası ve ulusal dinamikler etrafında şekillenen mirasını incelemek gerekmektedir. Bu yazımızda, kadının eğitim hakkının bir insan hakkı olarak gelişimi öncelikle evrensel gelişim içerisinde kısaca verilecek ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki tarihsel gelişmelere değinilecektir.

İnsan hakları söz konusu olduğunda devletlerin saygı göstermek, korumak ve iletirmek yükümlülükleri vardır. Sırasıyla bu yükümlülükler; bireyin haklarını kullanmasının engellenmesinden kaçınma, kişi hak ve özgürlüklerine zarar veren davranışları önleyici önlemleri alma, insan haklarının etkili bir biçimde kullanılabilmesini sağlamaya yönelik edimlerde bulunma yükümlülükleridir (Kaboğlu, 2013). Jellinek’in klasik temel insan hak ve özgürlüklerinin tasnifinde, bir

hakkın yerine getirilmesi için devletin müdahale etmeme, karışmama yükümlülüğünün söz konusu olduğu negatif statü hakları; gerçekleşmesi için devletin edimde, olumlu müdahalede bulunduğu pozitif statü (isteme) hakları ve bireyin seçme-seçilme hakları gibi siyasi katılımından bahsedebileceğimiz, devlete hem aktif hem de negatif edimler yüklenebilecek aktif statü hakları (katılma hakları) yer almaktadır (Kapani, 1993). Temel insan hak ve özgürlükleri, tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkışlarına göre ise kuşak hakları olarak tasnif edilmiştir. Birinci kuşak haklar, soyut bireye hitap eden negatif ve aktif statü haklarından kişi özgürlükleri ve siyasal hakları kapsar. İkinci kuşak haklar ise pozitif statü haklarından, bireyin somut özelliklerinin temel alındığı sosyal, iktisadi, kültürel haklar ve özgürlüklerdir (Algan, 2007).

Tüm temel hak ve özgürlükler bir bütün olarak birbirini destekler. Birinin kullanılmadığı durumda diğerlerinin de tam olarak kullanılamayacağı açık olduğu bilinmekle birlikte dokunulmaz, devredilmez temel bir insan hakkı olarak eğitim hakkı bir özgürlük olarak birinci kuşak haklar arasında da sayılabileceği gibi günümüzde daha çok devlete ödev yükleyen sosyal bir hak olarak ikinci kuşak pozitif statü haklar grubu içerisinde yer almaktadır.

Herkesin doğuştan eşit haklara sahip olduğu fikrine dayanan Aydınlanma döneminin doğal haklar teorisi, Fransız Devrimi sonrası Fransız İnsan Hakları Bildirgesinde de yerini almış, vatandaşın temel hak ve özgürlükleri dokunulmaz olarak kabul edilmiştir. Zaman içinde kamusal alanda dokunulmaz hak ve özgürlüklere sahip olanın, devletin 'vatandaşın'ın mülk sahibi, zengin, eğitilmiş, beyaz erkekler olduğu görülmüştür. Yasalardaki, 'herkes için eşitlik' anlayışının toplumun bazı kesimleri için geçerli olmadığı ve gerçek anlamda eşitliğin herkesi kapsamadığı fark edilir. Bu fark ediş, devletin müdahalede bulunmadığı soyut-hukuki eşitlik anlayışı yanında devletin edimde bulunduğu sosyal hukuk devleti anlayışı içinde somut-fiili eşitlik anlayışının geliştirilmesine yol açmıştır (Kapani, 1993).

Şekli eşitlik ya da aynılık eşitliği diye de adlandırabileceğimiz soyut-hukuki eşitlik anlayışında, kanun önünde eşitlik ilkesine göre hareket edilerek devletin her vatandaşa eşit mesafede, keyfiliğe olmadan; kayırma ve aleyhe durum yaratmadan, herkesin aynı koşullarda bulunduğu kabulü ile herkes için tanınan aynı hakların fırsat eşitliği içinde, ayrımcılık olmadan uygulanması yeterlidir. Şekli eşitlik anlayışının eşitsizliği pekiştirdiği durumların gözlenmesi ile birlikte gerçek anlamda

eşitliğin sağlanması amacıyla kişi ve toplulukların farklı sosyal, ekonomik ve kültürel koşullarının gözetilerek herkesin aynı olmadığı bilinciyle hareket edilen maddi (somut ya da fiili) eşitlik anlayışı geliştirilmiştir. Farklılıkların gözetilerek fiili eşitsizliklerin giderilmesinde, toplumun yeniden yapılanması ve kaynakların dağılımında yeni ölçütler kullanılması için devletin müdahalede bulunması, doğrudan ve dolaylı ayrımcılık şekillerinin farkına varılarak ayrımcılık yasağı ve olumlu ayrımcılığın uygulanmasıyla gerçek bir eşitlik imkânı doğmaktadır (Gül ve Karan, 2011).

Sosyal hukuk devletinde, toplumun tüm gruplarında gerçek anlamda özgürlük, eşitlik ilkesiyle anlam kazanır. Özgürlüğün gelişimini değerlendirme ve ilerleyişini sağlamada eşitlik ilkesi önemli bir rol oynamaktadır (Kaboğlu,2013). Bu noktada hak ve özgürlüklere gerçek anlamda sahip olma, eşitlik ilkesinin tarihsel süreç içinde geliştirilen eşitlik anlayışlarının uygulanmasıyla birlikte gerçekleşebilmektedir. Kadınların erkeklerle hukuki ve fiili olarak eşit şekilde sahip olduğu temel hak ve özgürlükler kadınlar açısından toplumsal cinsiyet engeline takılmaktadır.

Biyolojik ve değiştirilemez olduğu söylenen, aslında kültürel olan ve toplumsal olarak kabul gören kadın ve erkeğe biçilen roller etrafında oluşturulan toplumsal kalıplar toplumsal cinsiyeti oluşturur (Dökmen,2009). 2011 tarihli İstanbul Sözleşmesinde de “herhangi bir toplumun, kadınlar ve erkekler için uygun olduğunu düşündüğü sosyal anlamda oluşturulmuş roller, davranışlar, faaliyetler ve özellikler” olarak tanımlanmaktadır. Kadınların erkeklerle hukuki ve fiili olarak eşit şekilde sahip olduğu temel hak ve özgürlüklerden bahsedebilmemiz de hak ve özgürlüklere sahip olmada bu toplumsal kalıpların giderilerek toplumsal cinsiyet eşitliğine yaklaşıldığı ölçüde gerçekleşmektedir.

Dünyada Kadının Eğitim Hakkının Temel Bir İnsan Hakkı Olarak Gelişimi

Tarihsel süreç içinde toplumsal iş bölümünde erkek, kamusal alanda üretim araçlarının mülkiyetine sahipken kadının özel alanda, görünmeyen ev içi emeği ikincil konumda olarak şekillenmiştir (Engels, 2023) ve bu durum, eğitim hakkının da toplumsal cinsiyet kalıpları içinde, kadınların aleyhine eşitsiz şekilde var olmasına sebep olmuştur (Uysal, 2024).

Erken endüstrileşme, üretimin haneden ayrılmasıyla ev içi ücretsiz emek ve ücretli iş gücü arasındaki ayrımı daha belirgin hale getirirken modern burjuva yurttaşlığı da erkekleri kamusal alanda, eşit ve özgür; kadınları ise kamusal alanın dışında, özel alan olan aile içinde, erkeğe tabi kılarak şekillenmiştir (Üşür,1994:57). Her ne kadar sanayileşmenin kadınlar açısından pek çok olumsuz getirisi olmuşsa da iş bölümü ve işçi ihtiyacının artmasıyla kadınlar da çalışma yaşamına katılmış (Arat,1986), kadınları baba ya da koca otoritesine bağlayan ekonomik ve simgesel bağlar çözülmeye başlamıştır (Fraisie ve Perrot, 2005). Modern devrimler her ne kadar

belirginleşen kamusal özel ayrımıyla kadınları siyasal yaşamdan dışlamışsa da kadınlara sokaklara çıkarak, siyasal kulüpler kurarak örgütlenme olanağı tanımıştır (Fraisie ve Perrot, 2005). İnsan Hakları Bildirgesi(1789) her bireyin, vazgeçilmez 'özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya direnme' haklarına sahip olduğunu vurgularken Fransız Devrimini erkeklerle birlikte gerçekleştiren kadınlar için birey olarak toplumda var olmayı sağlamıştır. Kadınların miras, velayet, boşanma hakları tanınmış, Medeni Kanunda değişiklikler yapılmıştır. Sivil hakları tanınan vatandaşlar olarak toplumda yer alan kadınların siyasal haklarıyla da tam bir vatandaşlığa sahip olmaları gereği yalnız kendileri değil toplum tarafından da kısmen kabul görmeye başlamıştır (Sledziwski, 2005).

Her iki cinsiyetin eğitilmesi 1760'tan sonran Aydınlanma dönemi için temel sorunlardan olmuş (Sonnet, 2005), 1789 Fransız Devrimi ile eğitimin her iki cinsiyet için temel bir hak olduğu kabul edilmiştir (Uysal, 2023). Ancak devrim teorisyenlerinden Condorcet (Tomalin 1974:104 aktaran Mitchel ve Oakley,1998:37), "Ya insan ırkının hiçbir üyesinin gerçek hakkı yoktur, ya da hepsi aynı haklara sahiptirler. Dini, rengi, cinsiyeti ne olursa olsun bir başkasının haklarına karşı oy kullanan kişi, böylelikle kendi haklarını tehlikeye atar" diyerek ayrımcılık olmadan herkese eşit haklar tanınmasının önemine açıkça vurgu yaptığı (Mitchel ve Oakley,1998:37), 1790 tarihli Kadınların Tam Yurttaşlığa Kabulü denemesinde kadınlar için eşit haklarla birlikte eşit eğitim imkanının da sağlanmasını isterken, bazı medeni haklar kadın ve erkeğe eşit olarak tanınmışken, "Kadın özgür doğar ve erkekle eşit haklara sahip olur...Kanun önünde eşit olan bütün kadın ve erkek vatandaşlar hiçbir ayrıma uğramaksızın bütün yüksek mevkilere ve kamu görevlerine eşit olarak kabul edilmelidirler." sözleriyle devrim sonrası erkeklerin haklarını ilan eden Meclise bir tepki olarak Olympe de Gouge tarafından yazılan Kadın Hakları'nın savunusunda kadınların eşitsiz konumuna karşı bir başkaldırı söz konusuken kadın haklarını dile getirmenin, kadınların toplanma ve örgütlenmesinin yasaklanarak baskılandığı bir ortamda Talleyrand kız çocuklarının yalnızca 8 yaşına kadar kamusal öğretim görebileceği bir politikayı uygulamaya başlamıştır (Arat, 2017:40).

Oysaki François Poullainde La Barre henüz 1673'te yayımlanan Cinsiyetlerin Eşitliği Üzerine adlı eserinde kadın ve erkeklerin aynı yeteneklere sahip olduğunu ve aynı eğitimi almaları gerektiğini şu sözlerle açıklamıştır: "Kadınlar erkeklerle birlikte üniversitelerde ya da özel olarak kadınlara ayrılan diğer üniversitelerde okusalardı,

diploma alabilir ve teolojide, tıpta ve hukukta doktor ve uzman unvanlarına talip olabilirlerdi.” 1694’teki eserinde, “evliliğin ve ailenin kadınların entelektüel çalışmaları önüne diktiği engellerin farkında olan” Mary Astell, kadınların eğitimden yoksun oldukları için mahrum kaldıkları olanaklara dikkat etmeye çalışmış ve sınırlayıcı ev yaşamının dışına çıkabilecekleri entelektüel bir eğitimin verildiği yüksekokulları hayalinden bahsetmiştir (Sonnet, 2005).

Aydınlanma Çağı, Avrupa’da Rönesansla birlikte Orta Çağ’ın din merkezli anlayışından uzaklaşarak insan merkezli, rasyonel temeller üzerine oturan bir toplum ve insan anlayışı gelişiminin devamı olarak 18.yy’da varlığını göstermiştir. Modern ulus devleti ve bu devlete sözleşme teorileri ile bağlı doğal haklar sahibi vatandaş olan bireyin oluşturulduğu Aydınlanma döneminde, akıl ve bilim öncülüğünde hareket edilmiş, din yeniden yorumlanarak dogmatik düşünceden, kilisenin otorite ve baskısından uzaklaşılması hedeflemiştir. Devletin ve toplumun, bireyin mutluluğu için var olduğu düşüncesinden hareketle mutlak ve evrensel toplum yasalarının insan aklıyla bulunabileceği ve diğer insanlara eğitim yoluyla öğretilebileceğini savunulmuştur (Çüçen, 2006).

“17. ve 18. yüzyıllar boyunca –öncesinde ve sonrasında da- kadının eş ve anne olarak evine ait olduğu varsayımı neredeyse evrenseldi” (Donovan, 2013:25) ve Aydınlanma döneminde “eski önyargılardan yoksun ve yeni akılla donatılmış yeni bir sosyal varlık yaratma kapasitesi yakıştırılan eğitime” inanılmasına rağmen esas olarak kızların eğitimi geleneksel ev içi rollerle sınırlı, iyi bir eş ve anne yetiştirme amacı etrafında şekillendi. Değişen toplumda kadınların okuma, yazma ve hesap yapmaları gereği kabul edilmişti ancak Aydınlanma döneminin özgür, doğal haklar sahibi, rasyonel bireyinin ilk eğitimcisi olarak kabul edilen annelerin yetiştirilmesi söz konusuydu. İngiltere’de 17. yy.’da Aydınlanmacı düşünürlerden Locke, “kadınların çocuklarının ilk öğretmenleri olacak kadar iyi eğitilmelerini” söylerken, 18. yy.’da Daniel Defoe ve Jonathan Swift, eğitilmiş bir kadının, kocasına daha iyi bir eş olacağını savundular. Diğer pek çok düşünür gibi, Fransa’da 18. yy.’da Rousseau’a göre de kızların evde eğitilmesi yeterliydi ancak bunu yalnız varlıklı aileler çocukları için gerçekleştirebilirken diğerleri için kamusal bir eğitimin eksikliği hissediliyordu. Rousseau kızların eğitilmesini tamamen erkeklerle ilgili olarak görüyordu. Erkeklerin sevgi ve saygısını kazanmak, onlara yararlı olmak; çocukluklarında onlara bakmak ve onları yetiştirmek... Bunlar kadınların göreviydi ve küçük yaşlardan itibaren bu görev onlara öğretilmeliydi. Rousseau’nun kızların eğitilmesiyle ilgili görüşleri Devrim sonrasını da etkileyecek şekilde uzun yıllar kabul gördü. Devrim öncesi Fransa’da kızların eğitiminde din ağır basarken, okuma-yazma, aritmetik ve dikiş-nakış temel dersler olarak yeterli görülürken Devrim sonrası, cinsiyetler arası eşitlik ve dolayısıyla karma eğitimi savunan Condorcet haricinde

ulusal eğitimi kurmakla görevli devrimci meclisin diğer üyeleri kızların eğitiminde mevcut düzeni devam ettirme niyetindeydi. Devrimi birlikte gerçekleştirdikleri kadınları siyasal haklardan ve kamusal görevlerden dışlayarak ev içindeki geleneksel rollere mahkûm eden bir temel eğitim yeterli görülüyordu (Sonnet, 2005).

İngiltere'de 'mavi çoraplılar' olarak adlandırılan aydın kadınlar, eğitimin doğrudan genç kızların kendileri için değil de ailelerine yarar sağlama amaçlı haklı gösterilmesine karşı çıkarken (Sonnet, 2005), pek çok aydın kadın gibi Fransız Devrimi sonrası hayal kırıklığına uğrayan Mary Wollstonecraft Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi adlı 1792 tarihli kitabında Rousseau ve Tallyrand'ı kızların erkeklerle eşit ileri bir eğitimden mahrum bırakılmasını eleştirdi. Ancak buna rağmen bu dönemdeki kabul gören pek çok eğitim hakkı talebi gibi kadınların geleceğin vatandaşlarını yetiştirecek olan iyi bir anne rolünün etrafında gerekçelendirilen bir hak talebi söz konusuydu.

Aydınlanma dönemi, Amerikan ve Fransız devrimi sonrası gelişmeler, sanayi devrimiyle kadınların kamusal alandaki üretim ilişkilerine katılmaları ve modernleşmeyle birlikte kadınların hakları ve toplumsal konumunda pek çok gelişme yaşanmıştır. Toplumsal cinsiyet kaynaklı, yapısal bir eşitsizlik içinde temel hak ve özgürlüklerinden kadınların erkeklerle eşit bir şekilde yararlanamadıkları fark edilmişse de örgütlü bir feminist mücadele 1830'lardan itibaren oy hakkı, eğitim hakkı başta olmak üzere erkeklerle eşit haklar talepleriyle şekillenmiştir. Sonradan birinci dalga feminizm olarak adlandırılan liberal feminizmin pek çok kazanımı olmuştur (Arat,2017; Donavan,2013; Mitchel ve Oakley,1998). Pek çok ülkede kadınlar seçme ve seçilme hakkın kazanırken eğitim hakkı alanında pek çok gelişme yaşanmış ve kadınlar üniversiteye gitmeye başlarken karma eğitim esas olduğu bir eğitim sistemi esas olmuştur.

Birinci dalgadaki liberal feminizmin herkes için eşitlik talebi kadınların erkeklerden farklarını görmemiş ve toplumsal cinsiyetli dünyada erkekler esas alınarak yapılan yasalarda kadınları erkeklerle eşitlemiştir. İkinci dalga radikal feminizmde, toplumsal cinsiyetli yapının fark edilmesiyle yasalardaki fırsat eşitliğinin yeterli olmadığı; kadınların farklılıklarının da göz önünde bulundurulması ve gerçek bir eşitliğin sağlanması için fırsat eşitliğinin yanında kadınların olumlu ayrımcılıktan yararlandırılması gerektiği anlaşılmıştır.

Tarihsel süreçte kadınların eşitlik kavramını sorgulamaları ve toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesi, kadınların erkeklerle eşit bir eğitim hakkı kazanımına doğru yol alınmasını sağlamıştır. Günümüzde 1966 tarihli Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi cinsiyet ayrımcılığını yasaklarken 13. Madde Genel Yorumunda eğitim hakkının temel unsurlarından biri olarak erişilebilirlik ilkesi eğitim hakkının kullanımında hukuki ve fiili anlamda ayrımcılık yapılmamasını, eğitimin fiziksel ve ekonomik olarak erişilebilir olmasını ifade etmektedir. 1979 tarihli Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nde ise toplumsal cinsiyet kalıplarından kurtulmak amaçlanarak müfredat, ders kitapları, okul binaları ve diğer yönlerden eğitimdeki yapısal eşitsizliğin ve ayrımcılığın giderilmesi ile eğitim hakkının eşit bir şekilde sağlanması yönünde düzenlemeler yer almaktadır. Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, karma eğitim harici eğitim biçimlerinin yapısal toplumsal cinsiyeti yeniden üretebileceği tehlikesine dikkat çeker ve önceliği karma eğitime vermektedir.

Osmanlı'da Kadının Eğitim Hakkının Gelişimi

Türkiye Cumhuriyeti'nde kadının eğitim hakkının gelişimine bakmak istediğimizde Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemiyle birlikte başlayan Batı model alınarak gerçekleştirilmeye çalışan yenilik ve modernleşme hareketlerine kadar gitmek gerekmektedir. Türkiye'de kadınların eğitim hakkıyla ilgili gelişmeler, Osmanlı Devletinden devralınan miras üzerine eklenerek gerçekleşmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan hemen önce başta öğretmenlik mesleği olmak üzere bazı mesleki eğitimlere yönelik kız okulları açılmış olup bu okullara katılım teşvik ediliyordu. İstanbul'da bir inas idadisi (kız orta okulu) ve ilk kız lisesi inas sultanisi açılmış, ülke genelinde pek çok inas rüştiyesi (ortaöğretim öncesi niteliğinde) ve zorunlu, ücretsiz iptidai (ilköğretim) okulları bulunuyordu. Kadınların üniversite eğitimi almaya başlamalarından kısa bir süre sonra başta kadın öğrenciler olmak üzere, üniversite hocaları, erkek öğrenciler ve toplumdaki aydınların talep ve mücadelesi kazanımla sonuçlanarak üniversitelerde karma öğretime geçilmiştir (Baskın,2007; Ergin, 1977; Kurnaz,1991).

18. yüzyıla doğru, Avrupa devletleri karşısında Osmanlı Devleti yenilgiler almaya ve güçsüzleşmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin özellikle askeri alandaki yenilgileriyle birlikte ekonomik, toplumsal, siyasi ve eğitim alanlarındaki geri kalmışlık fark edilmiştir. Devletin kaybedilen gücünü geri kazanması için çözüm, Batı'daki Rönesans ve Reform hareketleri ile Sanayi Devrimi sonrası bilim, sanat, sanayi, eğitim, askeri ve daha pek çok alanda yaşanan gelişme ve yeniliklerle ortaya çıkan modern sistemin örnek alınması olmuştur (Güven,2003:6). Osmanlı Devleti çeşitli sebeplerle Batılı anlamda kanunlaştırma hareketleri, kurumsallaşma ve eğitim

alanındaki yeniliklerle modernleşme yolunda ilerlemeye başlamıştır.

Kasım 1839 tarihinde Gülhane Parkı'nda okunan Hattı Hümayun fermanı ve bu fermanın başlattığı dönem Tanzimat adıyla da anılmaktadır. Fransız İnsan Hakları Bildirgesindeki temel haklardan bir kısmına yer verilen Gülhane Hattı Hümayunu yani Tanzimat Fermanıyla ilk defa padişah, egemenlik hak ve yetkilerini kanunla sınırlandırmıştır. Can ve mal güvenliği, şeref ve onurun korunması hak ve özgürlükleri, vergilendirme ve askerlikle ilgili düzenlemeler kanun önünde eşitlik ilkesi doğrultusunda, dini bir ayırım gözetmeksizin tüm halk için getirilmiştir. 'Kanunsuz suç ve ceza olmaz', 'yargılamadan kimseye ceza verilmez' ilkelerine ilişkin düzenlemelere ilk defa yer verilmiştir (Tanör,2006).

Devletin laikleşmesi yönünde bir başlangıç olarak sayabileceğimiz kanunda eşitlik ilkesinin din ayırımı olmadan Tanzimat fermanında yer almasıyla birlikte (Tanör,2006), 'Osmanlılık' kimliği de önceden İslam diniyle özdeşleştirilirken, Müslüman olan-olmayan tüm dinlere mensup kişileri kapsar hale gelmiştir. Din, artık kişinin kendi vicdanıyla ilgili özel alanına ilişkin bir hale gelerek Osmanlılık kimliğinden ayrılmıştır (Ergin,1977). Tekeli (1983 aktaran Baskın,2007)'e göre'; bu dönemde Osmanlılık kavramı, Müslüman olmayan halkı da kapsayacak şekilde tanımlanarak tüm tebaanın Osmanlı Devleti çatısı altında bütünlüğünü savunan bir ideoloji olarak benimsenmiştir. Bu doğrultuda, dini eğitim veren kurumların yanında modern eğitim kurumları da açılmaya başlanmıştır.

Tanzimat fermanında eğitim ve okullarla ilgili herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak pek çok alanda yapılan düzenlemelerle, 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan bu dönemde kanunlaştırma hareketleri hız kazanmış, kurumların modernizasyonunun sağlanmasına ağırlık verilmiştir. Modernleşme hareketleri kapsamında kanunlaştırma çalışmalarıyla başlayan süreçte gerçekleştirilmek istenilen yeniliklerin uygulamaya geçebilmesi ve toplumu şekillendirmesinde eğitim hem bir araç hem de bir amaç olarak kullanılmıştır.

Tanzimat dönemi öncesinde devlet kendi asker ve sivil memur ihtiyacını karşılayacak şekilde eğitim alanında kendisi faaliyetlerde bulunurken halkın eğitimi ise daha çok kişisel çabalar, yardımlar ve vakıflar aracılığıyla olmuştur. Tanzimat sonrası yine devletin askeri ve sivil memur ihtiyacını karşılama amacı başta olmak üzere halkın eğitimiyle ilgili de kurumsallaşma hareketleri Batılı anlamda modernizasyon çalışmaları kapsamında gerçekleştirilmiştir. Batılı tarzda askeri okulların açılması, matbaanın kullanılması, yurt dışına öğrenci gönderimi ve batıda eğitim görmüş devlet

görevlilerinin düşüncelerini uygulamaları toplumun bir çok alanında ve eğitimde dönüşüme katkı sağlamıştır (Güven, 2004) .

Tanzimat öncesi, sıbyan okulları, medreseler, Enderun mektebi, yabancı ve azınlık okulları ile varlıklı ailelerin çocuklarına aldırıldığı özel derslerden bahsedilebilirken kızların eğitimi sıbyan okulları, varlıklı ailelerin çocukları için aldırıldığı özel dersler ile yabancı ve azınlık nüfusundakiler için olan okullarla olmaktaydı. Zaten kurumsallaşmış bir modern eğitimden bahsedilemezken kız çocukları ve kadınlar için eğitim alma imkânı epey sınırlıdır. Tanzimat öncesinde başlayan ve Tanzimatla devam eden süreçte öncelikli olarak Devletin asker ve sivil memur ihtiyacını karşılama amaçlı eğitimde gelişmeler yaşanırken halkın eğitimi ikinci planda kalmıştır . Eğitimde kurumsallaşma ve modernleşme yolunda yapılan gelişmelerin kız çocukları ve kadınların eğitimi açısından da gerçekleşmesi gecikmeli ve bazen de münferit örneklerle olmuştur.

Yaraman (2001)'a göre; “Osmanlı toplumsal örgütlenme sisteminde kadın, dinsel-kültürel etkenlerin, otoriter ve ataerkil gelenekselliğin içinde ikinci sınıf insan addedilerek toplumun bir üreme aracı olarak kalmaya mahkûm edilmiştir. Osmanlı'daki küçük aile üretimine dayalı toplum yapısı içinde kadın, kırsal kesimde ev dışında çalışıp ürettiğini dönüştürebilirken şehirlerde tek seçeneği ev işleri olarak üretimin dışında olup ekonomik anlamda da tamamen erkeğe bağımlı, ev dışındaki yaşamında ise devletin düzenlemelerine tabidir .Tanzimat döneminde Batılılaşma yönünde başta eğitim olmak üzere pek çok alanda yenilikler yapılmış, kanunlaştırma faaliyetlerinde bulunulmuşsa da kadınların kamusal alandaki yaşamının uzunca bir süre devlet tarafından fermanlarla ayrıntılı olarak belirlenmesine devam edilmiştir. “Erkeğin üstünlüğü ve buna bağlı olarak kadının erkeğe eşit olmadığı düşüncesinin Müslüman –Türk toplumunun da temel değerlerinden olması”, kadınların kamusal yaşamda yer alamamasına dolayısıyla aldıkları eğitimin de dini ağırlıklı ilkokul seviyesinde kalmasına sebep olmuştur.

Osmanlı devletinde yüksek düzeyde eğitim görmüş kadınlar olmuşsa da, İslam dininin kadınların özel ve kamusal alandaki rollerinin, kadın-erkek ilişkilerinin sıkı bir şekilde belirlendiği bir inanç sistemi olması kadının kamusal alanda yer alamamasına sebep olurken temel eğitimin üstünde bir eğitim alması da işe yarar görülmemiş hatta din otoriteleri bu konudaki olumsuz yaklaşımlarını sıklıkla dile getirmiştir. İslam dini kurallarına göre yönetilen Osmanlı Devletinde, eğitimin, iyi bir Müslüman yetiştirme amacı taşıması ve bu sebepten, devlet tarafından dinsel alanda görülerek İslami vakıfların tasarrufuna bırakılmasıyla, kadınların ilk eğitim düzeyinin üstünde kamusal bir eğitim alması mümkün olmamış, ileri düzeyde eğitim alma imkânı özel hocalardan ders alabilenlerle sınırlı kalmıştır. Modernleşme hareketleri kapsamında Osmanlı Devleti merkezîyetçi yapısı içinde yukarıdan aşağıya doğru toplumu şekillendirme amacı ve ıslahat hareketleriyle birlikte eğitim,

bürokraside yer alacak memurların yetiştirilmesi, 1870 sonrasında ise devlet ilkokullarında temel okur yazarlığın yaygınlaşması ile devlet, din ve padişah otoritesine bağlılığı güçlendirilmesi amaçlarını taşımıştır. Kızların eğitiminin modernleşmesi de kadının kamusal yaşama dahil edilmesiyle şekillenmiştir (Somel, 2000).

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında kadınlar, sosyal ve ekonomik yaşamın içinde yer alırken ilerleyen yıllarda özellikle şehirlerdeki kadınları etkileyecek şekilde, toplumsal yaşamda kadınlar ve erkekler arasında ayrımlar olmuş; kadınların, yanlarında erkek olmadan ve peçe takmadan sokağa çıkmalarının yasaklanması hatta belli günler dışarı çıkması gibi uygulamalar getirilmiştir. Kırsal kesimdeki kadınlar, yaşamlarına aynı şekilde devam ederken şehirlerdeki kadınlar, sosyal ve ekonomik yaşamın dışına çıkarılarak adeta ev içine hapsedilmiştir (Akyılmaz,1992; Bozkurt,1996; Doğramacı,1992 aktaran Yürüt, 2017:376).

Tanzimat öncesinde miras, evlilik, boşanma hakları kadınların aleyhine eşitsizlik yaratacak şekilde bulunmaktayken Tanzimat sonrası bu haklarda kadınlar açısından önemli değişiklikler yapılmış, özellikle miras hukukunda kadın ve erkeğe eşitlik tanınmış, cariyelik ve kölelik kaldırılmıştır (Kurnaz,1991). Kadının taşınır ve taşınmaz malvarlığı elde etmesinde bir sınırlama bulunmamasına rağmen kadınlar pek fazla taşınmaza sahip değildir. Taşınmaz mal edinebilmiş olan kadınlar da bu haklarına olan saldırılar karşısında ciddi hukuki mücadeleler vermişlerdir (Akyılmaz, 2016 aktaran Yürüt, 2017:373). Kadınların, erkeklerle eşit olmayan bir şekilde kamusal alanın dışında ve eğitimsiz bırakıldığı Tanzimat öncesi Osmanlı toplumunda, kadınlar tarafından dile getirilmiş, sorunsallaştırılmış bir hak talebi ve kadın hareketinden bahsedebilmek mümkün değildir. Zihnioğlu(2016), Kadınsız İnkılap kitabında İmzasız kadın mektuplarının yayımlandığı 1868'den başlayıp Türk Kadınlar Birliğinin “kendini feshettiği” Mayıs 1935'e değin süren dönemi birinci dalga feminizm (1868-1935) olarak adlandırır. Birinci Dalga'nın ilk evresini İlk kadın mektubunun basında yer aldığı 1868'den II. Meşrutiyet'e (1908) kadar olan dönem olarak “Erken Dönem Osmanlı hareket-i nisvanı”; ikinci evresini ise II. Meşrutiyet ve Milli Müdafaa dönemlerindeki feminist etkinliklerin gerçekleştiği “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı feminizmi (1908-1922)” olarak sıralar.

Tanzimat öncesi batılılaşma sürecine giren ülkede, Batı'da eğitim almış ya da Batı'daki gelişmeleri takip eden, yabancı dil bilen modernleşme taraftarı olan aydın erkeklerden Batı'daki kadın hak mücadelesine paralel olarak Osmanlı'daki

kadınların haklarıyla ilgili yenilik ve eğitim hakkıyla ilgili talepleri ifade edenlerle birlikte kadın hakları ilk olarak dile getirilmiştir (Yaraman,2001).Batılılaşma süreciyle birlikte ve Tanzimat Fermanı sonrası başlayan süreçte toplum yaşamı ve kadınların eğitim hakkıyla ilgili yapılan düzenleme ve yenilikler, kadınların eğitim alması ve kamusal yaşama girerek kendi haklarını talep etmesine ve birinci dalga feminizmin erken dönemindeki kadın hareketinin oluşmasına yol açacaktır.

Toplumun geri kalmışlığıyla kadınların geri bırakılmışlığı arasında bağlantı fark edilerek kadınların konumunda da ilerleme sağlanmasına yönelinen bu dönemde (Toksa, 2009 aktaran Cihan, 2017), kız okullarının açılarak kadınlara eğitim sisteminde yer verilmesi en önemli gelişmelerdendir (Berkas, 2017). Bununla birlikte kadının eğitim hakkına ilişkin gelişmeler, eğitimin bozulan devlet sisteminin modernleştirilmesine hizmet etmesi amaçlanarak önceliğin asker ve bürokrat yetiştirmeye verilmesiyle, erkeklere sunulan eğitim imkanlarına göre epey geride kalmıştır. Ancak, Tanzimat dönemi boyunca yapılan laik ve modern kanunlaştırma çalışmaları, batılı anlamda günlük hayatı da içeren değişikliklerle birlikte toplumsal ve ekonomik anlamda yaşanan gelişmeler dolaylı olarak da olsa kadınların eğitimiyle ilgili kısmi gelişmelere imkân tanımıştır denilebilir.

Tanzimat fermanında eğitime ilgili hiçbir şeyden bahsedilmezken Sakaoğlu (1991), Tanzimat döneminin başında yapılan bir Meclis-i Vala oturumunda okunan Sultan Abdülmecid'in hatt-ı şerifinden eğitimle ilgili, temel dini eğitim ile kendine yeten bir okur-yazarlık ve bilim öğrenimiyle görgü ve erdem kazanarak kişiliğin geliştirilmesi yönünde iki prensibin çıkartılabileceğini söyler ve bu ilkeleri, o döneme kadar “ilk kez ortaya konan bir eğitim prensibidir” diye yorumlar.1847 tarihinde Sultan Abdülmecid'in iradesiyle Meclis-i Maarif-i Umumiye'ye hazırlatılarak İstanbul sınırları içinde geçerli sıbyan mekteplerinin 6 yaşındaki kız-erkek her çocuk için zorunlu olduğu düzenlenen bir talimat yayınlanmıştır (Akyüz,1994).Sadece İstanbul değil tüm ülkede vilayet merkezleri ve taşrada okulların açılarak eğitimin yaygınlaştırılması çalışmaları bu dönemde başlamışsa da okul binaları yapımı ve araç gereç temini askeri kurumlar öncelenerek gerçekleştirilmiş, sivil okullar için daha çok boş olan binalar değerlendirilebilmiştir (Sakaoğlu,1991).

Kadınların ilk toplu olarak eğitilmesi kadınların ebe olarak yetiştirilmesi amaçlı ders ve kursların verilmesi için Tıbbiye hekimbaşı tarafından hükümete verilen takririn kabul edilmesiyle olmuştur. 1826'da açılan Tıbbiye mektebinde erkekler için verilen ebelik eğitimi 1843 yılında kadınlar için verilmeye başlanmıştır. Eğitim sonrası yapılan sınavda başarılı olanlara 'şahadetname' verilirken, 1908 yılına kadar eğitime kabul için temel eğitim şartı aranmamış, eğitim daha çok sözlü aktarım ve mankenler

üzerinde uygulamalarla gerçekleştirilmiştir. Zaman içinde modern eğitim sistemi ve bilimdeki ilerlemelerle birlikte eğitimin müfredatı şekillenmiştir (Ergin, 1977).

1856 tarihli Islahat Fermanında; “Her bir cemaat maarif ve hiref ve sanayie dair milletçe mektepler yapmağa mezun olur.” denilmekle , imparatorluk içindeki bütün cemaatlerin kendi okullarını açması imkânı verilirken (Tunç,1969), kadınların eğitim hakkını doğrudan ilgilendiren bir düzenleme olmasa da, dolaylı olarak eğitim hakkının gelişimine katkı sağladığı kabul edilebilir.

Sıbyan mekteplerinin askeri okullara hazırlamada yetersiz kaldığı düşüncesi ile erkekler için rüştiye (orta okul) niteliğindeki ilk okullar 1839 yılında açılırken (Güven,2003:30-35), kız çocukları için rüştiyelerin açılması 1858 yılını bulmuştur (Ergin,1977) . Okulun açılış gerekçesi şöyle açıklanmıştır:

Osmanlı devletini dinç ve sağlam bir halde ayakta tutacak, onu mamur kılacak olan biricik şey umumi terbiyenin artmasıdır. Umumi terbiyeye ne kadar fazla önem verilerse memleketin fikir üstünlüğü o derece artacak , bayındırlık o derece çoğalacaktır. Aşağı yukarı şimdiye kadar açılan resmi okullar her ne kadar erkek çocuklara tanınmış bir hak ise de eğitim yapmak isteyen kız ve erkek bir ayırım yapmaksızın bu nimetten yararlanmalıdır. Şimdiye kadar bu eğitim nimetinden yalnız erkek çocuklar yararlanmakta, kızlar bütün istek ve arzularına rağmen bu eğitimden yoksun kalmaktaydılar... Bu yüzden kız çocuklarının iyi eğitim görmeleri uygun görülmüştür. Kız çocukları olanların durumu bilmeleri ve kızlarını bu okula yollayıp gereken eğitimi yaptırmaları uygun olur” (Koçer, 1987:66-67 aktaran Güven ,2003:167).

Güven (2003) , “Rüştiyelerden önce aile içinde ve geleneksel olarak kızlara verilen eğitimin bu kurumlar aracılığıyla kurumsallaştığı ve eğitimde fırsat eşitliğine ilişkin çabaların uygulamaya geçtiği söylenebilir” diyerek, kadınlar için rüştiyelerin açılmış olmasını Osmanlı devleti eğitim sistemine kadınların eğitimi kavramının girdiği şeklinde yorumlar.

Kızların ilkokul niteliğindeki sıbyan mekteplerinden ileri bir eğitim alması 1858’de ilk kız (inas) rüştiyesinin açılmasıyla olmuş ve kızların eğitimi fikrinin halk tarafından benimsenmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak inas rüştiyelerinin tam anlamıyla yaygınlaşması 1869 yılında çıkacak Maarifi Umumiye Nizamnamesi ile olmuştur.

Tanzimat döneminin eğitimle ilgili en önemli düzenlemesi Fransa'nın Duruy Kanunundan(1867) yararlanılarak hazırlanan 1869 tarihli Maarifi Umumiye Nizamnamesidir. Bu Nizamname ile ilk öğretim zorunluluğu pozitif hukukta yer almış ve eğitim ilk defa bir kamu hizmeti olarak kabul edilmiştir (Tunç,1969). İlk öğretim kısmi olarak zorunlu hale getirilmiştir. Çağır ve Türk (2017), medreselerle ilgili bir düzenleme bulunmamasını laik bir eğitim anlayışının getirilmek istendiği şeklinde yorumlamaktadır. Öğretmenler profesyonel meslek grubuna dahil edilmiş ve öğretmen okulları açılmasıyla ilgili düzenlemelerle birlikte ilk defa kadınların öğretmenlik eğitimi alması ve öğretmen olarak meslek edinmesi gündeme gelmiştir.

Nizamname 'de ilkokul seviyesindeki sıbyan mektepleriyle ilgili olarak; her mahalle ve köyde ve ihtiyaca göre bir iki mahalle ve bir iki köyde en az birer sıbyan okulu bulunacağı, okulun inşaat ve tamirat masraflarıyla öğretmen ödeneklerinin aynı mahalle veya köyde bulunan halk tarafından karşılanacağı yer almaktadır. Berker (1945:87 aktaran Kurnaz,1991:5), Masrafların mahalle ve köy halkı tarafından karşılanacak olması özellikle kız sıbyan mekteplerinin yayılmasını engelleyen bir etken olarak yorumlamıştır.

Devam zorunluluğu erkekler için 6-10; kızlar için 7-11 yaşları arasında olarak düzenlenmiştir. Bir mahalle veya bir köyde iki sıbyan okulu varsa bunlardan birinin kızlara diğeri erkeklere tahsis edilecektir. Bağımsız olan kız sıbyan okullarının öğretmen ve dikiş ustalarının kadın olacağı fakat istenilen nitelikte kadın öğretmenler yetiştirilinceye kadar yaşlı ve olgun erkeklerden öğretmen tayin edilebilecektir. Kız sıbyan okullarının öğretim ve yönetimi, öğretim süresi, tatilleri ve öğrencilerin öğrenim yönünden mecburiyetleri ve diğer hususların erkek sıbyan okullarıyla aynı usule tabidir. Öğretim süresinin dört yıl olduğu bu okullarda okutulan dersler alfabe, Kur'an-Kerim, Tecvit, Ahlak üzerine yazılmış küçük kitaplar, İlmihal, yazı, aritmetik, Osmanlı tarihi, coğrafya, faydalı bilgiler dersleridir ve din dersi herkese kendi dini usullerine göre verilmektedir (Özalp ve Ataunal,1977).

Rüştiye okulları ortaokul seviyesinde, medrese tarzında olmayan devlete memur yetiştirmeyi amaçlayan okullardır (Binbaşioğlu,1995:12 aktaran Çağır ve Türk, 2017:66). Nizamname ile birlikte kadınların, kız sıbyan ve rüştiye okulları için öğretmen olarak yetiştirilmesi henüz gündeme gelmiştir. Kadınları için Darülmualimat (kız öğretmen okulları) dışında ileri bir eğitim alma imkânı bulunmadığı bu dönemde dört yıllık öğretim sürelerine sahip kız ve erkek rüştiyelerinin ders programları farklıdır.

Derslerin içeriğine bakıldığında kızlara yönelik programda sadece ev düzenine yararlı olacak derslerin konulmuş olduğu, sınırlı bir düzeyde matematik bilgisi ve tarih,

coğrafya gibi genel kültür konularının genel bir ders içinde birlikte yer aldığı görülmektedir (Sobel, 2000:227).

Kız ve erkek rüştiyelerinin giderleri vilayetteki maarif idaresi tarafından karşılanacaktır. Yine kız okullarının öğretmenleri kadın olacak ve kadınlardan istenilen nitelikte öğretmen yetiştirilinceye kadar yaşlı ve olgun erkeklerden öğretmen seçilecektir (m.28).

Nizamnamede, erkek öğrenciler için lise düzeyinde idadiler ve sultaniler, yüksek okul olarak Darülmualimin (erkek öğretmen okulu), Darülfünun (üniversite), fen ve çeşitli sanayi okulları düzenlenirken kız öğrenciler için sadece rüştiyeden sonra kız sıbyan ve rüştiye okullarına öğretmen yetiştirmeyi amaçlayan Darülmuallimata yer verilmiştir.

Müslim ve gayrimüslim sıbyan mektepleri ile rüştiyelere öğretmen yetiştiren Darülmuallimat'ın ders programında sıbyan şubesinde din, ahlak ,temel dil bilgisi, hesap yapma, dikiş ve nakış (m.69); rüştiye şubesinde ise din , ahlak, dil bilgisi, Arapça ve Farsça, başlangıç seviyesinde Tarih, Coğrafya, Matematik ve Ev İdaresi dersleri (m.70) vardır. Rüştiyeden sonra Darülmuallimat harici okuma ve çalışma imkânı olmayan kız çocuklarının öğretime paralel olarak şekillenmiş bir der programı söz konusudur.

Nizamname Maarif Nazırlığı döneminde çıkarılan Saffet Paşa, 1870'te Darülmuaalimat'ın açılışında yaptığı konuşmada; Osmanlı'daki kadınların da erkeklerle aynı akıl ve yeteneğe sahip olduğunu, eğitim ve gerekli olanaklar sağlandığı takdirde bilim ve sanatta ilerleyebileceğine değinse de kadının anne rolünü ön plana çıkararak daha iyi bir ilk eğitime sahip çocuklar için eğitilmiş annelere, kadının daha ahlaklı olması ve namusunu koruyabilmesi için eğitimin gereğini vurgulamıştır. Eğitim, dinsel örtünmeye engel olmayıp ve Avrupa'daki kadınlar gibi kadınların evlerinde ürettikleriyle üretime dahil olmasını sağlayacaktır. Ancak kızlar için ayrı olarak açılan okullarda hala erkek öğretmenler ders verdiğinden yaşları 9 ve 10'u geçen kızların, normal eğitim süresi olan 4 yılın en çok iki yılında okula gidebilecekleri ve bu sürenin de eğitim için yetersiz olmasından dolayı yetişmiş kadın öğretmen ihtiyacını açılan Darülmuallimat'ların karşılayacağını açıklamıştır (Ergin, 1977:671-673 aktaran Binbaşoğlu, 2009:185-186).

Tanzimat döneminde inas rüştiyelerinin açılmasıyla birlikte tüm kadınlar için ilk defa ilkokul sonrası formel olarak eğitim imkânı doğmuştur. Öğretmenlik mesleğini yapabilmesinin yanı sıra çıraklık eğitimiyle de birlikte kadınlar artık gündelik yaşam ve üretimde yer almaya başlamışlardır (İsın, 1988 aktaran Baskın,2017).

I. Meşrutiyet dönemi 1876 yılında Kanun-ı Esasi (Anayasa)'nın yürürlüğe girmesiyle başlamıştır. Kanun-ı Esasi'de eğitimle ilgili yer alan düzenlemeler şöyledir (Binbaşlıoğlu,2009):

15. Madde: Öğretim serbesttir. Herkes, genel ve özel öğretim işini belirli yasalara uymak koşuluyla yapabilir.

Madde 16: Osmanlı uyruklarının eğitimi, bir birlik ve bütünlük içinde olması için gerekli olan girişimler yapılarak, çeşitli ulusların dinsel inanışları ile ilgili olan öğretim yöntemlerine dokunulmayacaktır.

Madde 114: Osmanlı bireylerinin tümü için eğitim sisteminin birinci basamağı (ilköğretim) zorunlu olacak ve bunun dereceleri ve ayrıntıları, özel bir düzenleme ile belirlenecektir.

15. madde hükmü İle ilk kez eğitim hürriyeti Osmanlı vatandaşlarına negatif statü hakkı olarak tanınmış olup henüz parasız olmamakla birlikte, 114. maddeyle ilk öğretimin zorunlu olmasıyla kız ve erkekler için eğitimde eşitlik, anayasal bir belge içinde hukuken tanınmıştır (Kodoman, 1980 aktaran Kurnaz,1991).

1867'de erkekler için ilk mektebi sultani açılmış ve bu düzeyde eğitim veren okullar yalnızca erkeklere mahsus olmak üzere yaygınlaşmaya başlanmıştır. 1865'te Cemiyeti Tedrisiye-i İslamiye Cemiyeti adıyla fakir esnaf çırakları çocukların okuma yazma, hesap öğrenmesi amacıyla kurulan bir dernek, lise düzeyinde de eğitim vermeye yönelik doğrudan doğruya eğitim amaçlı kullanılmak için yaptırılan ilk binalardan olan Darüşşafaka binasını 1876'da yaptırmaya başlamışlardır. Bina hem kız hem erkek çocuklarının eğitim alacağı şekilde planlanmış "aynı taksimat ve tertibatı haiz iki kısım üzerine yapılmış"sa da, yapımının tamamlandığı 1881'de yalnız erkek çocuklar için eğitim vermeye başlamıştır (Ergin, 1977:487-490).

Bu dönemde kadınların toplumdaki yeri ve hak taleplerine baktığımızda bir kaç örnek haricinde sıradan kadınların toplumsallaşmasını sağlayanın, devlet eliyle yürütülen yaygın eğitim sistemi olduğunu görürüz. Özellikle, 2. Abdülhamit Döneminde eğitim alanındaki gelişme daha çok kadının okur yazar duruma gelmesini ve 2. Meşrutiyetteki feminist hareketin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ancak Abdülhamit döneminin siyasal ve toplumsal özellikleri ile paralel olarak bu dönemde 'kadın' idealize edilerek iyi bir anne, itaatkâr bir eş ve Müslüman kadına dönüşmüştür. Tanzimat Dönemi kadınları, özellikle savaşlar dolayısıyla yardım amaçlı örgütlenmelerde bulunmuş, bu şekilde toplumsal faaliyetlere katılmışlardır ama

kadının toplumsal hayata katılımı esas olarak II. Meşrutiyet devrinde yaşanan gelişmelerle beraber gerçekleşmiştir (Baskın,2007).

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanını takiben , 1909 yılında Kanun-ı Esasi'de yapılan temel hak ve özgürlükler alanındaki değişiklikler, basın ve dernek kurma özgürlüklerine ilişkin hükümler kadınlar açısından yeni mücadele alanları oluştururken kadınların gerek basın araçları gerek dernek faaliyetleriyle birlikte kamusal alana çıkmaları, hak taleplerini dile getirmeleri söz konusu olmuştur (Kurnaz,1991).

1913 Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati ile (Geçici İlkokul Kanunu), eğitim ücretsiz hale getirilmiştir. Eğitim üç aşamalı olarak ana mektepleri, ana mektepleri ve sıbyan sınıfları, Mekatib-i iptidaiye ve meslek okuluna benzer nitelikte El işleri ve ihtiraf mektepleri olarak toplamda 6 yıldır. 7-16 yaş aralığındaki öğrenciler için olan devam zorunluluğu kız ve erkek öğrencilerin birlikte öğrenim gördüğü okullarda eğitim süresi 4 yıla düşürülebilmesi mümkünken ayrı okullarda olunması durumlarında dahi kız öğrencilerin eğitim süresi 1 yıl erken sonlandırılabilmesi mümkündür. Tedrisat-ı iptidaiye meclisi kararı ile bu okullara kadın öğretmen yetiştirmek için mahallelerde yatılı Darümuallimatlar açılacağı düzenlenmiştir (Uyanık vd. 2021). Bu kanun pek çok değişikliğe uğramış olsa da Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da 1961 tarihli İlköğretim Eğitim ve Öğretim Yasası'na kadar yürürlükte kalmıştır.

İlk kız lisesi İstanbul İnas Sultanisi; 1914'te resim ve heykel sanatları göstermek üzere, kızlara özgü İnas Sanayi-i Nefise Mektebi; 1915'te İnas Darülfünun; 1920 İnas Sanayi Sultanisi kurulmuştur. 1917'de öğrenim süresi bir yıl olan "Ameli Ticaret İnas Şubesi" adıyla Ticaret Okulu Kızlar Şubesi açılırken 1918 tarihinde erkek ilkokullarında kadın öğretmenlerin görevlendirilebileceğine dair Maarif Nezaretince alınan karar yayımlanır (Koçer,1972).

1845'te yalnızca erkekler için bir Darülfünun yani üniversite açılması fikri gündeme gelmiş ve bir bina yaptırılmaya başlanmışsa da sıbyan ve Rüşdiye okulları, üniversite düzeyinde öğrenim görebilecek yeterlilikte öğrenciler yetiştirmediğinden bu fikrin gerçek anlamda uygulamaya geçmesi yıllar almıştır. Sıbyan mektepleri dini ağırlıkta eğitim verdiğinden , ortaokul seviyesindeki rüştiyeler, her ne kadar modern müfredat uygulanmak istenmişse de eğitimdeki ikili yapıdan ötürü ilkokul seviyesinin çok da üstüne çıkamamıştır. Ancak, zamanla Rüştiyelerden mezun olup daha ileri seviyede

bilgiye ihtiyaç duyan bir kitlenin oluşmasıyla birlikte 1862 yılında seminer şeklinde eğitimler verilmeye başlanmıştır (Ergin, 1977). Kadınların üniversite eğitimi içinse 1914 yılını beklemek gerekmişti.

Kız lisesi, İstanbul'a mahsus olduğundan kızların orta tahsili muallim mektepleriyle sağlanıyor, kadınların üniversiteye gitme imkânı da henüz gerçekleşmediğinden, eğitim ihtiyacı tam karşılanamıyordu (Koçer,1972). Kadınların üniversite düzeyinde eğitim alması, bu ihtiyacın giderilmesi amacıyla benimsenmiş ve gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

1914 yılında Darülfünun' da kadınlar için bazı konferanslar ve dersler verilmeye başlanır, sonrasında ayrı bir binada İnas Darülfünun kurulur. Ancak İnas Darülfünun' da verilen eğitim yetersiz ve erkeklerin aldığı eğitime eşit olmaması sebebiyle de birlikte dönemin karma eğitime geçilmesi, eğitimde reform yapılması yönündeki düşünce ve siyasi ortamı ile İnas Darülfünundaki kadın öğrencilerin Maarif Nazır'ını ziyaretlerinde derslerde erkek öğrencilerle aynı sınıflarda, aynı dersleri alma taleplerini dile getirmeleri, önce aynı hocaların, farklı saatlerde, aynı binadaki kadın ve erkek öğrencilerin dersine girmesi yönündeki 22 Mart 1919 tarihli kararname ile uygulanması; sonra kadın öğrencilerin kendi dersliklerini boykot ederek erkek öğrencilerin derslerine girmeye başlaması kazanımla sonuçlanmış hoca ve öğrencilerin artan talepleriyle karma eğitime geçilmiştir (Toprak, 2014:213-223). 1920 yılına gelindiğinde İnas Darülfünunu, Darülfünun bünyesinde eğitime devam ederken Edebiyat ve Fen şubelerinin kadın öğrencileri erkeklerden ayrı olarak eğitim aldıkları uygulamayı boykot ederek erkeklerle aynı sınıfta eğitim almaya başlamışlardır. Sonrasında 1921-1922 eğitim-öğretim yılında Hukuk Fakültesi, 1922-1923 öğretim yılında ise Tıp Fakültesi'nde kadın öğrencilerin eğitim görmesiyle karma eğitim yükseköğretim aşamasından başlamıştır (Akyüz,2019:397-399 aktaran Tombuloğlu, 2020:194).

Osmanlı'nın son yıllarına kadar okullarda öğretmen ve müdür olarak çalışmanın dışında devlet dairelerinde çalıştırılmayan kadınlar, I. Dünya Savaşı nedeniyle silah altına alınan erkek memurların yerine devlet kurumlarında memur olarak görev yapmaya başlamışlardı (Öztoprak, 1999:30) . Balkan Savaşı'yla birlikte ise kadınlar kol gücünü kullanarak işçi olarak çalışmaya başlamıştı. (Kâhya Birgül,1999:796). Kadınlar özellikle dokuma tezgahlarında işçi olarak ev ve tarlanın dışında çalışma hayatına adım atmışlardı. (Toprak, 1982:316 Kâhya Birgül, 1999:796). Kadınlar, öğretmenlik mesleğinin yanı sıra ebelik, özellikle dokuma olmak üzere bazı sanayi üretim alanlarında işçilik yaparak kamusal alanda yer almışlardı. Kadınların, şehirlerde erkek işi olarak görülen işlerde çalışmaya başlamaları ve kamusal alanda daha çok yer almaları kadınların daha kapsamlı, yüksek ve erkeklerle eşit eğitim

alma ihtiyacının giderilmesi yönünde tavır alınmasını olumlu olarak etkilemiştir.

Sonuç

Batı tarzı modern eğitimin getirilmesinden önce kurumsal anlamda bir eğitim sisteminin yokluğunda Osmanlı İmparatorluğunda kızların eğitimi dini içerikli sıbyan mektepleri, varlıklı ailelerin kızları için evde aldırıldığı özel dersler ile bazı yabancı ve azınlık okullarından ibaretti. Kadının eğitim hakkından pek de bahsedemeyeceğimiz Tanzimat öncesi bu dönemden kadın ve erkeklerin aynı derslikte eğitim almayı talep ederek karma eğitim hakkını elde edebildiği Osmanlı İmparatorluğunun son dönemine kadar kadınların eğitim hakkının gelişiminde pek çok etken bulunmaktadır. Osmanlı'daki Batılı anlamda modernleşme ve yenileşme hareketleri, hem genel olarak toplumu ve kadının toplumdaki yerini değiştirmiş, küçük çaplı da olsa bir kadın hareketi oluşumuna yol açmış; hem de doğrudan modernleşme yolundaki kurumsallaşan eğitim sistemi içinde kadının eğitim hakkına yönelik gelişmeler yaşanmıştır.

Öncelikle askeri ve bürokrasi alanlarında Batı'daki gelişmeleri takip etmek amacıyla eğitimin modernleşmesine gidilmiş ve erkeklerin eğitilmesi temel alınmışsa da hak temelli bir bakış açısından çok dönemin ihtiyaçları gözetilerek kadınların da eğitilmesi gündeme gelmiştir. Tanzimat'la birlikte yüzünü Batı'ya dönen Osmanlı İmparatorluğu her ne kadar farklı dinamikleri de barındırsa, diğer temel hak ve özgürlüklerde olduğu gibi kadınların eğitim hakkı da pek çok gelişmeye imkân tanımıştır. Avrupa'daki modernleşme ve kadın hak mücadelesinin izlerinin Osmanlı'daki kadının eğitim hakkının gelişimine yansımıştır. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden kurumsallaşmaya başlayan eğitim sistemini, ilk, orta, lise, mesleki eğitim ve yükseköğretim düzeyinde kadınlar için de artık faaliyete geçmiş kurumsal eğitim kurumlarıyla kadının eğitim hakkı uygulamalarını ve gerçek bir kadının eğitim hakkından bahsedebilmemizi sağlayacak karma eğitimi yükseköğretim düzeyinde de olsa diğer eğitim basamaklarında da zaman içerisinde uygulamak üzere devralmıştır.

Kaynakça

Akyüz, Y. (1994). İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı. Otam Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Cilt:5, Sayı:5, 1-47.

Algan, B. (2007). Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Altunya, N. (2013). Eğitim Hakkı ve Yetişkin Eğitimi. İçinde: A. Yıldız ve M. Uysal (der.) Yetişkin Eğitimi . İstanbul: Kalkedon Yayınları, 317-337.

Arat, N. (1986). Kadın Sorunu. İstanbul: Say Yayınları.

Arat, N. (2017). Feminizmin ABC'si. İstanbul: Say Yayınları.

Baskın, B. (2007). 2. Meşrutiyet'te Eğitim, Kadın ve İnas Darülfünunu (İlk Kadın Üniversitesi). Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Berkes, N. (2017) . Türkiye'de Çağdaşlaşma. İstanbul: YKY Yayınları.

Binbaşıoğlu, C. (2009). Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi. Ankara: Anı Yayıncılık.

Cihan, E. Z. (2017). Türk Kültür ve Modernleşmesinde Kadın ve Eğitim. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çağır, M., & Türk, İ. C. (2017). 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri. Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt: 4, Sayı:11, 37-50.

Çotuksöken, B. (2012). İnsan Hakları ve Felsefe. İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.

Çüçen, A. K, (2006). Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25-34

Donnovan, J . (2013). Feminist Teori. Çev. A. Bora, M. Ağduk Gevrek, F. Sayılan. İstanbul: İletişim Yayınları.

Dökmen, Z. (2009). Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar. İstanbul.

Remzi Kitabevi.

Duman, A. (2007). Yetişkin Eğitimi. Ankara: Ütopya Yayınları.

Engels, F. (2023). Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ergin, O. (1977). Türk Maarif Tarihi. İstanbul: Eser Matbaası.

Fraisse, G. ve Perrot, M. (2005). Düzenler ve Özgürlükler. İçinde. Dubby, G ve Perrot M.(der).Kadınların Tarihi, Cilt:4. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Fraisse, G. ; Perrot, M. (2005). Kadınlığın Özünü Tanımlama. İçinde. Dubby, G ve Perrot M.(der). Kadınların Tarihi, Cilt:4.İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Gül, I. ve Karan, U. (2011). Ayrımcılık Yasağı: Kavram, Hukuk, İzleme ve Belgeleme. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları

Güven, İ. (2003). Osmanlı Eğitiminin Batılılaşma Evreleri. Ankara: Natürel Yayınları.

Güven. İ. (2004). Osmanlı Eğitiminin Batılılaşma Evreleri. Ankara: Natürel Yayınları.

Kaboğlu, Ö.İ. (2013). Özgürlükler Hukuku: İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş. Ankara: İmge Kitabevi.

Kâhya Birgül, A. (1999). Atatürk İnkılâbında Türk Kadını ve Aile. Erdem, Cilt:11, Sayı:33, Sayfa:785-810.

Kapani, M. (1993). Kamu Hürriyetleri. Ankara: Yetkin Yayınları.

Koçer, H.A. (1972). Türkiye'de Kadın Eğitimi. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi. Cilt:5, Sayı:1.

Kurnaz, Ş. (1991). Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Kurumu Araştırma Başkanlığı.

Mitchel, J. & Oakley, A. (1998). Kadın ve Eşitlik . çev. Berkay F. İstanbul: Pencere Yayınları .

Özalp, R., Ataüenal, A. (1977). Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı.

İstanbul. Milli Eğitim Basımevi.

Öztoprak, S. (1999) Atatürk Dönemi Kadın Eğitimi.(Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sakaoğlu, N. (1991). Osmanlı Eğitim Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sledziewski, E. G. (2005). Dönüm Noktası Olarak Fransız Devrimi. Dubby, G ve Perrot M.(der). Kadınların Tarihi, Cilt:4, İş Bankası Kültür Yayınları.

Somel, A. S. (2000). Osmanlı Modernleşmesinde Kız Eğitimi. Ankara: Kebikeç sayı:10.

Sonnet, M. (2005). Bir Kızı Eğitmek. Dubby, G ve Perrot M.(der).*Kadınların Tarihi*. Cilt:3. (s.101-127). İstanbul. İş Bankası Kültür Yayınları

Tanör, B. (2006). Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tombuloğlu, T. (2020) . Türk Modernleşme Sürecinde Kadınların Eğitim Hakları Üzerine Düzenlemeler .Cilt : 8 Sayı : 25 Sayfa: 188 - 199

Toprak, Z. (2016). Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm. İstanbul. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tunç, S. (1969).Türkiye’de Eğitim Eşitliği. Ankara: Başnur Matbaası.

Uyanık, E., Kaya, M. M, Elçiçeği, B. (2021). II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim Tartışmaları ve 1913 tarihli Tedrisat-I İptidaiye Kanunu’nun Uygulanması. Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi, 4 (1), 163-185.DOI:10.33400/kuje.908998

Uysal, M.(2023). Kadının Eğitim Hakkı ve 21. Yüzyılda Kadının Eğitim Durumu. Mütevellioğlu N. (der). Cumhuriyet ve Kadın Hakları. Ankara: Cumhuriyet Kitapları.

Uysal, M. (2024).Karma Eğitimin Tarihsel Kökleri. .Yıldız. A. (Der) ,*Neden Karma Eğitim?* . Ankara: Cumhuriyet Kitapları.37-54

Ünal, A. ve Sarpkaya R. (2021). Eğitim Hakkı. Ankara: Anı Yayıncılık

Üşür, S. (1994). Liberalizmin Cinsiyetten Arındırılmış Bireyi ve Feminist Eleştiri. Ankara: Mürekkep Dergi. 57-61.

Tunç, S. (1969). Türkiye’de Eğitim Eşitliği. Ankara. Başnur Matbaası.

Yaraman, A. (2001). Resmi Tarihten Kadın Tarihine. İstanbul: Bağlam Yayınları

Yürüt, B. (2017) . Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadın Hareketi ve Hukuki Talepleri. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Kadın ve Hukuk Özel Sayı, Cilt 30, 365-396.

Zihnioğlu, Y. (2016) . Kadınsız İnkılap. İstanbul: Metis Yayınları